

Artikkelit

VALTIOSÄÄNTÖOIKEUS TUTKIMUSKOHTENA — Juristin näkökulma politologille ja historioitsijalle

Hannu Tapani Klami

ABSTRACT

Constitutional Law as an Object for Study — A Jurist's Approach for Political Science and History

Law is norms and behaviour. It is often thought that law is, ultimately, only a behavioural phenomenon. This approach — in legal philosophy often called »realism» — entails such a method where normative explanations of human behaviour — understood in the sense of legal norms — are worthless. The author defends the relative independence and the *raison d'être* of legal explanations of human behaviour in constitutional matters. In law there is no objectivity in the sense attributed to it by »science». But there is a certain truth, either *audience-relativistic* or *systematically relativized*: both types are common in judicial behaviour, and their truthvalue is accepted as a *symbol of legalism*. In law there is an everpresent need for objectivity, whether law is used for its original purpose, *i.e.* to solve concrete conflicts, or to legitimate certain patterns of the social structure or to regulate the society. This need for objectivity should be taken seriously both in political science and in history. In Finnish Constitutional Law a certain trend of this kind of »objectivity» has survived as an inheritance of the German *Begriffsjurisprudenz* which constituted the background of the present Finnish Constitution of the year 1919. Even scholars of law which do not accept the methodology of this school do often use similar argumentation in their legal opinions to the Committee for Constitutional Affairs of the Finnish Parliament. It is therefore indispensable that legal aspects of behaviour should be taken more seriously than hitherto.

1. Mitä tahansa ryhdytäänkin tutkimaan, joudutaan tekemisiin perustavien *ontologisten* ja *epistemologisten* kysymysten kanssa. Se, miten näihin kysymyksiin vastaamme, määrittää melkoiselta osin sitä *metodologiaa*, jota käytämme konkreettisessa tutkimustoiminnassamme.¹ Peruskysymys on yksinkertaisesti: mitä oikeus on? Käsitökseni on, että oikeus on ontologisella tasolla erikoislaatuinen ilmiö. Sille on ominaista tietynlainen *dualismi*, kaksikantaisuus, *säännön ja käyttäytymisen vuorovaikutussuhde*.² Oikeus ei ole pelkästään *sääntöjä*, kuten ns. normativistinen käsitys katsoo. Suomen valtiosääntöoikeus ei täten samaistu joidenkin valtiosääntöoikeudellisten *lakipykälien* kanssa. On nimittäin selvää, että säännökset saattavat säilyä ulkonaiselta muodol-

taan samanlaisena »normipohjana», samalla kun säännösten tulkinta saattaa oleellisestikin muuttua. Suomen kansan sananlasku sanookin: Laki on niin kuin se luetaan. Mutta tämä pitää paikkansa vain tietyissä rajoissa. Lait voivat olla kielelliseltä muotoilultaan sellaisia, että ne antavat enemmän tai vähemmän sijaa erilaisille tulkinnallisille käsityksille ja tulkinnan muutoksille. Mutta kieli ei ole täysin mielivaltainen. Kielellisistä ilmaisuista muodostuu tiettyjä rajoja myös tulkinnalle.

Ajatus siitä, että oikeussäännökset saavat lähemmän sisältönsä tulkintatoiminnassa, voidaan viedä äärimmäisyyksiin asti, jolloin päädytään luonnehtimaan oikeus ontologisessa suhteessa *käyttäytymiseksi*. Tällainen behavioralistinen näkemys on luonteenomainen ennen kaikkea niille, jotka empiirisistä yhteiskuntatieteistä 1940- ja 1950-luvuilla omaksuttujen mallien mukaisesti yrittävät ahtaa myöskin oikeustieteet samaan muottiin.³ Pidän tällaista käsitystä virheellisenä. Mutta katson, että oikeudessa on mukana toisena elementtinä myös käyttäytyminen. Oikeus ei ole pelkästään sääntöjä eikä pelkästään käyttäytymistä: se on säännön ja käyttäytymisen välistä vuorovaikutusta. Toiminta, jolla säännöt asetetaan — esimerkiksi lainsäädäntö — on inhimillistä käyttäytymistä. Sitä voidaan luonnollisesti tutkia käyttäytymistieteiden menetelmin.⁴ Tällöin on kuitenkin huomattava, että sääntöjen asettaminen ei ole verrattavissa mihin tahansa inhimilliseen päätöksentekoon, koska säännöt on tarkoitettu ohjaamaan *käyttäytymismalleina* inhimillistä toimintaa. Säännöin tapahtuvaan vallankäyttöön liittyy oma erityinen tekniikkansa ja problematiikkansa. Tämä on otettava myös sääntöihin kohdistuvassa tutkimustyössä huomioon. Käyttäytyminen, jolla asetetaan sääntöjä, pyrkii tietyllä menetelmällä vaikuttamaan käyttäytymiseen: asettamalla käyttäytymismalleja. Nämä mallit konkretisoivat, kun todellisessa käyttäytymisessä joko noudatetaan sääntöjä tai ollaan niitä noudattamatta. Toteutunutta käyttäytymistä voidaan puolestaan tulkita sääntöjen avulla kysyen, onko tietty käyttäytyminen ollut jonkun säännön mukaista vai ei.

2. Edellä esitetyt hieman abstraktit selvittelyt ovat tähänneet valtiosääntöoikeuden historiallisen tutkimusmetodiikan määrittelyyn. Menetelmä on aina *jonkin asian* tutkimisen metodi. Se, miten käsitämme tutkittavan asian, vaikuttaa usein varsin oleellisestikin käyttämäämme menetelmään. Edellä esitetty käsitys oikeudesta säännön ja käyttäytymisen välisenä vuorovaikutussuhteena merkitsee sitä, että myös valtiosääntöoikeuden historiallisessa tutkimuksessa joudutaan käyttämään yhtäältä *sääntötutkimukselle ominaisia »hermeneuttisia» menetelmiä*, toisaalta *käyttäytymistutkimukselle ominaista kysymyksenasettelu-, dokumentaatio- ja selitystapaa*. Siitä, että oikeus on säännön ja käyttäytymisen vuorovaikutussuhde, seuraa, että oikeuden mainittuja peruselementtejä ei voi tutkimuksessakaan hevin pyrkiä kokonaan irrottamaan toisistaan. Eri elementeille voidaan *tutkimusotteesta* ja *tutkimusintressistä* riippuen antaa hieman erilainen *painotus*, mutta yritykset murtaa säännön ja käyttäytymisen välinen ontologinen, asian välttämättömyydestä johtuva yhteys,

johtavat väistämättä vääristyneisiin tutkimustuloksiin. Vaikeuksia tosin aiheutuu luonnollisesti silloin, kun säilynyt lähdeaineisto on yksipuolisesti painottunutta jommankumman luontaisen materiaalin suuntaan. Tilanne saattaa esimerkiksi olla se, että tiedämme jonkin valtion valtiosääntöoikeudellisista asioista likipitään vain sen, mitä valtiosääntöön on kirjoitettu. Tai, toisaalta: oikeudellista säännösmateriaalia ei ole sanottavasti säilynyt, mutta meillä on tietoja poliittisesta toiminnasta. Kummassakin tapauksessa uhkaa tutkimusta tietynlainen yksipuolisuus, edellisessä tapauksessa normatiivisuuden, jälkimmäisessä tapauksessa liiallisen »behavioralismiin» suuntaan. Nykyajan poliittisen historian tutkimuksessa ei tällaista ongelmaa useinkaan ole. Yksittäisistä tapahtumista saattaa kylläkin puuttua käyttäytymisen motiiveja ja yksityiskohtia valaisevia lähteitä, jolloin eteen nousee keskeiskysymys: *Missä määrin sääntöjä voidaan pitää käyttäytymisen välttämättöminä tai riittävinä selityksinä?*

3. Normatiivinen tutkimusote merkitsee oikeushistorian tasolla sitä, että ero oikeushistoriallisen ja oikeusdogmaattisen tutkimuksen välillä tavallaan on kuin veteen piirretty viiva.⁵ Jos tietyn ajankohdan valtiosääntöoikeus nähdään *sääntöjärjestelmänä*, tästä seuraa, että myös oikeushistoriallisen tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on selittää, mikä tänä ajankohtana *on ollut näiden sääntöjen oikea tulkinta järjestelmän muodostamissa puitteissa*. Tutkimusintressin erona verrattuna oikeusdogmaattiseen otteeseen on tietenkin se, että saatavilla menneisyyteen kohdistuvilla tulkinnoilla *ei (välttämättä) ole tulevaisuuteen kohdistuvaa toiminnallista yleistettävyyssarvoa*.⁶ Mutta kun meidän valtiosääntömme on säilynyt ulkoasultaan muuttumattomana — tai ainakin lähes muuttumattomana — yli 60 vuoden ajan, on varsin helppoa tehdä päätelmä, että historioitsijan esittämä käsitys siitä, mikä vaikkapa sotasyllisyyssläinsäädännön säätämisen yhteydessä oli Suomen valtiosäännön kanta taannehtivaan rikoslakiin, on siirrettävissä jokseenkin sellaisenaan myös nykypäivään ja tulevaisuuteen *niin kauan kuin normipohja säilyy samana*. Tällainen normativistinen tutkimusote on luonnollisesti sinällään täysin legitiimi, vaikka siihen sisältyy tiettyä yksipuolisuutta.

Nyt odotan historioitsijan vastaväitettä: johan *Keijo Korhonen* ja *Osmo Jusila* ovat meillä toistakymmentä vuotta sitten »todistaneet», että menneiden normien oikean tulkinnan hakeminen ei hyödytä ketään, käsitys, jonka minäkin olen aikoinani enemmittä vastaväitteittä niellyt.⁷ Perusajatuksena on tässä ollut se, että historioitsija ei voisi mielekkäästi asettaa kysymystä, mikä tietyn menneen normijärjestelmän mukaan on ollut oikein. Hänen tutkimusintressinsä puitteissa on järkevää ainoastaan kysyä, *mitä mieltä eri henkilöt ovat olleet tietyistä asioista*. Esimerkiksi: millaisia olivat venäläiset käsitykset Suomen »autonomiasta» Venäjän valtakunnassa? Puolustaisin kuitenkin normativistisen tarkasteluotteen oikeutusta viittaamalla siihen, että valtiosääntöoikeutta ei voi palauttaa pelkästään ihmisten mielipiteisiin ja käyttäytymiseen. *Perustana* on joka tapauksessa tietty, osin legaalinen, *sääntö- ja käsittejärjes-*

telmä. Sen yksityiskohdista voi olla eriäviä tulkintoja, mutta se muodostaa silti *tietyiltä kannalta katsoen* ihmisten käyttäytymisen ja mielipiteiden muodostuksen puitteet. (Tällä en tietenkään tarkoita, etteikö lakeja voitaisi esim. rikkoa). Siksi on täysin mielekäs tutkimustehtävä pyrkiä määrittämään tietyn menneenä aikana voimassa olleen sääntö- ja käsitejärjestelmän mahdollisimman eksakti sisältö. Tässä yhteydessä tulee myös ilmi, millä kohdin sääntö- ja käsitejärjestelmä on *avoin, joustava, epäselvä, kaksimielinen, tulkinnanvarainen, arvoihin viittaava* tms.

Olen siis taipuvainen katsomaan, että menneen normijärjestelmän sisällön selvittäminen on erittäin hyvä lähtökohta valtiosääntöoikeuden historialliselle tutkimukselle. Kysymyksessä on niin sanoaksemme *välttämätön edellytys* muulle toiminnalle. Tässä yhteydessä valtiosääntöoikeuden tutkijan on tietenkin vältettävä normativismin äärimmäistä johtopäätöstä, ts. ryhtymistä oma-kohtaiseksi maailmantuomariksi. »Maailmanhistoria on maailman tuomioistuimien», sanoi *Schiller*, mutta tämä ei suinkaan tarkoittanut sitä, että jokainen tutkielmantekijä, väitöskirjan väittäjä tai edes professori olisi oikeutettu pitämään *itseään* tällaisena maailmantuomarina. Tiettyjen kysymysten kohdalla historioitsija voi kuitenkin sääntö- ja käsitejärjestelmän puitteissa esittää käsitteitä siitä, mikä oli tietyn valtiosäännön »oikea» tulkinta tietynä aikana. Kysymys on tällöin *järjestelmärelatiivisesta totuudesta*. Lauseet ovat tosia tai epätosia riippuen siitä sääntö- ja käsitejärjestelmästä (tulkinnasta), joka asetetaan niiden arvostelun pohjaksi. On huomattava, että tässä suhteessa oikeushistoriallinen tutkimusote eroaa oikeusdogmaattisesta tutkimusotteesta: oikeusdogmatiikassa väitteiden pätevyyttä ei arvostella ainakaan yksinomaan järjestelmärelatiivisesti, vaan myös *auditoriorelatiivisesti*, jolloin on kysymys siitä, hyväksytäänkö lainoppineen esittämät tulkinnot tietyissä tulkintayhteisöissä — esimerkiksi eduskunnan perustuslakivaliokunnassa — vai ei.⁸

4. Sääntöpainotteinen tutkimusote on kuitenkin omiaan johtamaan tiettyihin yksipuoluisuuksiin. Se jättää huomiotta sen, että säännöt ovat — paitsi *tietoisien toiminnan tuloksia* — myös ja viime kädessä *ilmauksia yhteiskunnallisista rakenteista*, ennen muuta *tuotannon ja valtioelämän valtasuhteista*. Samaten voidaan sanoa, että säännöt *saavat sisältönsä poliittisessa toiminnassa*, jossa sääntöjen käsittämistapaan, noudattamiseen ja noudattamatta jättämiseen vaikuttaa suuri joukko tiedostettuja ja tiedostamattomia taloudellisia, poliittisia jne. *intressejä ja tavoitteita*. Olisi ehkä varsin helppoa ajatella, että käyttäytyminen olisi tavallaan *ensisijaista* sääntöihin verrattuna. Tutkijan tehtävänä olisi tämän mukaisesti selvittää, *millä tavalla säännöt ilmentävät rakenteita, poliittisia motiiveja* jne. Huomaamme tässä selvän eron verrattuna normativistiseen tarkastelutapaan. Normativistisessa tarkasteluotteessa käytetään lähinnä *sääntöjä* (käsitteineen) *sääntöjen selityksinä*. Normativistinen selitys perustuslakivaliokunnan tietyille kannanotolle jossakin lainsäädäntökysymyksessä voisi olla vaikkapa seuraavan muotoinen:

»Koska perustuslakivaliokunta tulkitsi hallitusmuodon 6 §:n säännöstä omaisuuden suojasta tavalla T, siitä seurasi, että se vaati lain L säädettäväksi perustuslain säädäntäjärjestyksessä.»

Käyttäytymisestä lähtevä tutkimustapa puolestaan ilmaisisi — kaavamaisesti esitettynä — saman asian suunnilleen seuraavasti:

»Hallitusmuodon 6 § ilmentää yhteiskuntarakenteita R...Rⁿ.

Koska perustuslakivaliokunnan enemmistö poliittisista motiiveista M...Mⁿ katsoi aiheelliseksi vaatia lailta L laajaa consensususta, se selitti lain L perustuslain omaisuudensuojasäännösten kanssa ristiriitaiseksi ja vaati siten perustuslain säädäntäjärjestyä.»

Normativistinen käsitys oikeuden olemuksesta sääntöjoukkona ilmenee siten myös tavassa käyttää oikeusnormeja toisten oikeusnormien synnyn, voimassaolon ja tulkinnan selityksinä. Käyttäytymispainotteinen näkemys puolestaan asettaa eräässä mielessä oikeusnormit *explanandumin* asemaan: oikeusnormeilla ei voi selittää mitään; niiden synty, voimassaolo ja tulkinnat on selitettävä muilla seikoilla kuin niistä itsestään käsin.

Normativistinen tutkimustapa on tällä hetkellä valtio-oppineiden ja historioitsijoiden taholla varsin huonossa huudossa.⁹ Sitä pidettäneen juristeille ominaisena pykäläsokeutena ja ymmärtämättömyytenä, ja minusta tuntuu, että juristikin tällä hetkellä kokevat tietynkaltaista epävarmuutta niin oikeushistorian kuin oikeusdogmatiikankin tasolla siihen nähden, mihin heidän mielenkiintonsa pääkohteet, lakipykälät, oikeastaan kelpaavat. Jos ne nimittäin ovat ainoastaan selittämisen kohteita, ei juristilla ole paljoakaan *oikeutettua* hyötyä siitä, että hän tuntee oikeudelliset käsitteet, niiden väliset suhteet, säännöt, siis *oikeusjärjestelmän*: oikeudelliselle tulkinnalle ja argumentaatiolle ainakin ihannetapauksessa ominainen *systemaattinen johdonmukaisuus* on täysin toisarvoinen asia, kun valtio-oppineet, historioitsijat, pamfletintekijät ja ties ketkä selittävät lakipykäläiä kukin omalta kannaltaan. Ratkaisevaksi muodostuu tällöin se, *millaista yhteiskuntateoriaa* kukin edustaa; eikä tällöin ole kovinkaan suurta merkitystä sillä, mitä juristi omalta kannaltaan selitysten luotettavuudesta sanoo.

Käsitykseni on kuitenkin, että oikeussäännöillä ja ns. juridisella argumentaatiolla on merkittävä osuus ihmisten käyttäytymisen selityspuitteina, ja tämä koskee myös valtiosääntöoikeutta, niin poliittisten motiivien hallitsema kuin ihmisen käyttäytyminen tällä oikeudellisen sääntelyn lohkolla usein näyttääkin olevan. *Lähtökohtaisesti* oikeusnormien merkitystä poliittisen käyttäytymisen ja erityisesti oikeusnormien soveltamiseen liittyvän poliittisen käyttäytymisen selityspuusteena ei saa sen enempää aliarvioida kuin yliarvioidakaan.¹⁰ Tutkijan on muodostettava itselleen käsitys siitä, *millainen legaliteetin laatu ja aste* eriluontoisissa kysymyksissä oli vallitsevana yksilöiden, ryhmittymien, valtioelinten jne. toiminnassa. Toisin sanoen: ennen kuin ryhdytään selittämään esimerkiksi eduskunnan perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännön muotoutumista puhtaasti poliittisilla intresseillä ja motiiveilla, on py-

rittävä tutkimaan, *millainen oikeudellinen argumentaatioparadigma* tarkasteltavana ajankohtana on ollut vallitsevana sekä millaista argumentaatiota on tutkittavien konkreettisten kysymysten yhteydessä esiintynyt.

5. Puhuessani edellä asenteesta laillisuuteen en ole tietenkään tarkoittanut sitä, että tuo asennoituminen voisi olla täysin riippumaton siitä, millaisesta asiasta kulloinkin on ollut kysymys ja millaisia lait ovat. Mutta tässä asiassa ei voi ainakaan minun tutkijankokemuksieni perusteella lähteä sellaisesta mutkattomasta oletuksesta, että tarkoitus pyhittää keinot ja että poliittiset päämäärät sanelisivat sen, millaista laillisuuden astetta kussakin tarkasteltavassa kysymyksessä on katsottu sopivaksi noudattaa tai olla noudattamatta. Käsitökseni on, että *oikeudellisella argumentaatiolla* on myöskin poliittisissa konteksteissa oma *suhteellinen itsenäisyytensä*, jonka alue voi olla laajempi tai suppeampi. Kaikelle historian tutkimukselle ominaiseen *yleisen ja yksittäisen dialektiseen, hermeneuttiseen kehään* kuuluu myös se, että tällaista yleistä asennoitumista legaliteettiin ei voida selvittää pelkästään induktiivisesti, tutkimalla joukkoa yksittäiskysymyksiä erikseen. Se, millainen merkitys laille ja laillisuudelle yleensä asetetaan, vaatii huomattavan *kokonaisvaltaista* tarkastelua. On kysymys eräänlaisesta *suhteellisen laillisuuden* ilmapiiristä. Olen täysin tietoinen siitä, miten varovaisia — ja syystäkin — historian tutkijat ovat, kun tällaisia yleisluontoisia selityspäätteitä käytetään yksittäisten ilmiöiden kohdalla: on esimerkiksi varsin problemaattista selittää jotakin keskiaikaista lakipykälää sillä, että kysymyksessä on *keskiaikaisen oikeustajunnan ilmaus* tai tiettyä tapahtumaa viittaamalla *renessanssi-ihmisen* rehevään ja elämäniloiseen *mielenlaatuun*. Mutta ihminen on käsityksineen ja toimintoineen tietynlainen kokonaisuus, jolla on taipumus reagoida samantyyppisiin asioihin melko lailla samalla tavoin. Tämä koskee myös poliittisluontoisia yhteisöjä. Ei siis ole vallan perätöntä, että pyrimme selvittämään 1920-luvun yleisen ankaran legalismiasenteen vaikutuksia hallitusmuodon tulkintakäytäntöön. Tällöin ei minusta ole suinkaan luvatonta käyttää tiettyjen ankarien laintulkintojen selityspäätteinä myöskin yleisiä legaliteetti-asenteita. Olen hieman kerrettiläinen, kun puollan tällaisia tulkintoja, mutta usein ne ovat mielestäni vakuuttavampia kuin kömpelöt yritykset selittää kaikkea poliittisin motiivein taikka työn ja pääoman kulloisestakin suhteesta käsin.

6. Se, millainen käytännöllinen merkitys *valtiosäännöllä* konkreettisessa poliittisessa toiminnassa on, riippuu melkoisesti siitä, millaiseksi valtiosäännön asema vallitsevassa *juridisessa argumentaatioparadigmassa* muodostuu. Kysymys on *normeja soveltaen tapahtuvasta päätöksenteosta*. Sellaista esiintyy esimerkiksi eduskunnan työssä: joudutaan tulkitsemaan mm. hallitusmuotoa ja valtiopäiväjärjestystä. Voidaan kysyä esimerkiksi, onko valtakunnanoikeudessa varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä sakkorangaistukseen tuomittu henkilö sillä lailla rehelliseksi ja taitavaksi tunnettu Suomen kansalainen, että tasavallan presidentillä on ollut oikeus kutsua hänet valtioneuvoston jäseneksi. Tai on voitu kysyä, onko soralaki, pilkkilaki, maanhankintalaki tai

joku muu laki tiettyinä versiona hallitusmuodon 6 §:n Suomen kansalaisille takaaman omaisuuden suojan vastainen. Voidaanko kananmunantuottajan kananmuniin puuttua? Voidaanko hänet (tai kuka tahansa) pakkokastroida rikoksen perusteella? Estääkö edellisen omaisuuden suoja — salliiko jälkimmäisen ruumiillisen koskemattomuuden suoja? (HM 6 §) Kysymys on oleellisesti siitä, millaisissa asiayhteyksissä vedotaan hallitusmuodon kansalaisille takamiin oikeuksiin. Toisaalta kysymys on säädösvalvonnasta. Tämä luonnollisesti liittyy edelliseen. Onko tuomioistuimilla tai muilla viranomaisilla oikeus tutkia lakien tai alemman asteisten säädösten perustuslainmukaisuutta? Pidetäänkö sopivana, että tuomioistuimet pyrkivät valtiosäännön mukaisiin tulkintoihin käyttämällä avoimesti hyväkseen tulkinta-argumentteina hallitusmuodon normeja?¹¹

Yleisesti ottaen oikeudellista päätöksentekoa voidaan tutkia *heuristisesta aspektista* kysyen, millä tavalla päätökset on todellisuudessa tehty.¹² Toisaalta voidaan tarkastella päätösten *justifikaatiota* kysymällä, miten päätökset on perusteltu. Heuristiikan tutkimus on historiallisesti katsoen usein sangen vaikea tehtävä. Päätösheuristiikka on nimittäin *ajatusprosessi*, josta lähteet kertovat tutkijalle yleensä vain *justifikaatioon tähtäävän version*. Esimerkiksi poliitikko pyrkii säännönmukaisesti esittämään menettelynsä hallitusmuodon henget ja kirjaimen mukaisena, millaiset motiivit hänellä sitten sisimmässään lieenee ollutkin. Lisäksi päätöksiä voidaan tarkastella *motivaatiota* koskevien *intentionaalisten mallien* avulla. Valtiosääntöoikeuden historiallisessa tutkimuksessa tällaiset poliittisista päämääristä käsin konstruoidut kokeelliset selitysmallit ovat sangen yleisiä, mutta vaikeutena niiden kohdalla on usein se, että yhteys mallin ja todetun toiminnan välillä jää niin sanoaksemme dialektiselle tasolle: voimme todeta vain *mahdollisen yhteyden*, mutta emme kykene sitä argumentoimalla lukkoon lyömään. Justifikaatio tapahtuu usein voimakkaasti oikeusnormeihin tukeutuen, eikä tutkija menettele tällöin toisaalta reilusti, jos hän tyytyy poimimaan saman henkilön tai aikalaisten puheista tai kirjeenvaihdosta lausumia, jotka viittaavat siihen, että lakeja ei läheskään kaikissa tapauksissa niin kovin täydestä otettu.¹³

7. Joudutaan siis pitkälti turvautumaan argumentaatioanalyysiin. Valtiosääntöoikeuden politologisessa ja historiallisessa tutkimuksessa tuollainen argumentaatioanalyysi on kuitenkin ollut sangen heikosti edustettuna. Ehkä konkreettisen argumentaatiokäytännön erittelyä on pidetty »liian juridisena» ongelmana. Mutta mitä argumentaatioissa sitten oikeastaan tapahtuu? Tämä on varsin tärkeä seikka tutkijan kannalta, kun hän ryhtyy yrittämään oikeusnormeja hyödyntävän perustelukäytännön analyysia.

Oikeudelliset argumentit voidaan karkeasti ottaen jakaa *auktoriteettiargumentteihin* ja *finalistisiin argumentteihin*.¹⁴ Auktoriteettiargumentteja ovat tiettyjen valtaa tai auktoriteettia (käsitteet *Weberin*) omaavien henkilöiden käyttäytymiseen, ennen muuta heidän esittämiinsä lausumiin viittaavat perustelut. Keskeisiä ovat tässä yhteydessä tietenkin ns. lainsäätäjän lausumat, la-

kien esityöt, tuomioistuinten ns. ennakkopäätökset, oikeustieteelliset tulkintasuositukset jne. Finalistisia argumentteja ovat puolestaan viittaukset tavoitteisiin ja niiden saavuttamismahdollisuuksiin käytettävissä olevien keinojen puitteissa. Valtiosäntö on tietenkin perustuslakina ymmärrettävissä ennen muuta *auktoriteettiargumenttien lähteeksi*. Toisaalta keskeisillä *perusoikeuksilla* on myös sangen selvästi *finalististen argumenttien* luonne. Suomalainen argumentaatioparadigma on siinä suhteessa varsin mielenkiintoinen, että *perustuslakiin viittaavalle argumentaatiolle ei anneta* (ylinten valtioelinten toiminnan ulkopuolella) *kovinkaan suurta merkitystä*. Valtiosäntöoikeudellisia argumentteja voitaisiin periaatteessa ajatella käytettäväksi monin tavoin. Seuraava luettelo ei ole suinkaan tyhjentävä.

1. Valtiosäntöargumentti välttämättömänä ja riittävänä argumenttina (eri yhteyksissä: *lainsäädäntö, viranomaistoiminta, kansalaiskäyttäytyminen*).
2. Valtiosäntöargumentti välttämättömänä, mutta ei riittävänä argumenttina.
3. Valtiosäntönormi riittävänä, mutta ei välttämättömänä argumenttina.
4. Valtiosäntöargumentti on yksinään riittävä, ellei erityisiä *vastasyitä* (toisen suuntaista kirjoitettua lakia, asetusta, auktoriteettiargumentteja jne.) ole.
5. Valtiosäntöargumentti voi kumota kirjoitetun lain/asetuksen/ministeriön päätöksen/kunnallissäännön/säädöksen tulkinnan.
6. Tulkinnassa on pyrittävä vetoamaan valtiosäntöargumentteihin, jos sellaisia on.

Meillä ei juuri mikään edellä esitetystä tapauksista toteudu (ehkä omaisuudensuojaa koskevaa eduskunnan perustuslakivaliokunnan käytäntöä lukuunottamatta). Perustuslakiargumenteista yksinkertaisesti *vaietaan*. Niillä ei suostuta operoimaan. Tämän ilmiön syntyminen on varsin mielenkiintoinen seikka. Se ansaitsi historiallista tutkimusta jo senkin vuoksi, että valtiosäntön *tosiasiallinen teho* tietyissä oikeusyhteisössä riippuu oleellisesti myös siitä, *käytetäänkö* valtiosäntöä muuallakin kuin ylimpien valtioelinten toiminnan tasolla. Toisin sanoen: otetaanko sen kansalaisille yleensä takaamat sivistykselliset, taloudelliset ja yksilölliset oikeudet todella vakavasti tulkinnallisessa käytännössä, ääritapauksessa jopa näiden oikeuksien vastaisia kirjoitettuja normeja syrjäyttäen, vai jäävätkö ne ainoastaan *lainsäätäjän huomioon otettaviksi tavoitteiksi*, jotka sitten saavat ilmenemismuotonsa konkreettisissa oikeussäännöksissä — sikäli kuin saavat.¹⁵

Suomessa hallitusmuodon perusoikeudet ovat sangen mielenkiintoisella tavalla kaksikantainen ilmiö. Niiden lähtökohtana on yhtäältä *rationaalisen*, osin vallankumouksellisen *luonnonoikeuden* ajoilta periytynyt traditio ottaa valtiosäntöihin kansalaisten luonnollisia perusoikeuksia koskevia normeja. Toisaalta hallitusmuodon taustana oleva ajatusmaailma on mitä selvemmin *käsitelainopillinen* ja *oikeuspositivistinen*: ihmisten luonnolliset perusoikeudet eivät ole mitään todellista ja lainsäädännöstä riippumatta olemassa olevaa, vaan asioita, jotka tulevat suojatuiksi siinä muodossa ja niillä edellytyksillä kuin lainsäädäntö määrää. Tätä ilmentävät myös hallitusmuotomme perusoikeussäännöksiin sisältyvät viittaukset tavalliseen lainsäädäntöön.¹⁶

Hallitusmuodon jääminen lakimiesten konkreettisessa tulkintatoiminnassa vaille merkitystä selittyy monista tekijöistä. Oikeuspositivistinen ajattelutapa on jo mainittu: perusoikeudet ovat sen kannalta voimassa vain sikäli kuin ne on laeissa huomioonotettu. »Oikeuspositivistinen ilmapiiri» ei toisaalta yksinään riittäne selitykseksi. Olisi nimittäin hyvin mahdollista ajatella, että kun hallitusmuodon säätämistä edelsi kiihkeä taistelu Suomen ja suomalaisten perustuslaillisista oikeuksista, *samanlainen* perustuslakien kunnioittamisen ja huomioonottamisen *perinne* olisi siirtynyt myös itsenäiseen Suomeen. Mutta näin ei tapahtunut. Yksinkertaisesti: tuomioistuimet ja virkamiehet, jotka samastuivat maan poliittisia oloja dominoiviin porvarillisiin piireihin, katsoivat voivansa sangen hyvällä omallatunnolla luottaa siihen, että eduskunta olisi laillisuuden ylin vartija. Sitä paitsi tuomioistuimille ei myönnetty nimenomaisesti oikeutta lakien perustuslainmukaisuuden tutkimiseen — vaikka sitä ei niiltä suoranaisesti kiellettykään. Tuomioistuimet eivät kuitenkaan pyrkineet missään vaiheessa tällaista prerogatiivia itselleen omimaan, eivätkä ne ole osoittaneet mainittavaa hanakkuutta puuttua edes lakeja alemman asteisten säännösten perustuslainmukaisuuteen, vaikka monissa tapauksissa olisi käsitykseni mukaan syytä siihen kyllä ollut.¹⁷ Asetusten ja alemmanasteisten normien valmistelu ja taso on sangen kirjava; mutta viranomaiskäytännössä nojaututaan mieluummin säädöstekstiin, joka on helppo saattaa yhteyteen ratkaistavan ongelman kanssa, kuin yleisiin periaatteisiin, perusoikeuksiin tms. Hierarkkisesti alemman tason yksityiskohtainen säädösteksti on tältä kannalta helposti sovellettavissa, eikä kysymystä perustuslain suhteesta näihin normeihin tahdota herättää.

8. Mitä edellä sanottu merkitsee oikeushistoriallisen tutkimuksen suuntautumisen ja menetelmien kannalta? Yksinkertaisesti: valtiosäännön merkitys riippuu oleellisesti siitä, *miten siihen suhtaudutaan* ja miten se käytännön argumentaatiotoiminnassa toimii.

Tässä suhteessa on hallitusmuodon säätämisen jälkeen tapahtunut muutoksia, jotka voidaan alistaa historiallisen tutkimuksen kohteiksi, vaikka ne osaltaan myös palvelisivat tulkinta-argumentteina voimassa olevan oikeuden sisältöä selvitettyäessä. Hallitusmuodon säännösten — normipohjan — muuttaminen tai niiden sisällön tietoinen muuttaminen tulkintatoiminnan kautta on ollut paljon vähämerkityksellisempi ilmiö kuin hallitusmuodon käyttäminen argumenttina vastattaessa yhteen kysymykseen; onko tietty laki säädettävä *perustuslain säädäntäjärjestyksessä* vaiko ei. Perustuslakipoikkeukset ovat suomalaisen valtiosääntöoikeuden ehkä omaleimaisin ja kiintoisin ilmiö ja tärkeä historiallinen tutkimuskohde. Säännösten muuttumattomana säilymisestä huolimatta niiden merkitys argumentaation lähteenä on kokenut melkoisia muutoksia. Kysymys on yhteiskunnallisesta ilmiöstä, jota ei voi selittää yksinomaan oikeudellisen paradigman sisäisenä muutoksena.

Tosin tällaista muuttumista on myös oikeustieteen puolella tapahtunut, ja se heijastuu osaltaan myös valtiosääntöoikeuteen. Hallitusmuodon säätämisen

aikaan vallitseva oikeustieteellinen paradigma oli yhä käsitelainopin myöhäisvaihetta edustava.¹⁸ Tutkimuksessa kiinnitettiin (saksalaisten esikuvien mukaan) suurta huomiota säännöksissä käytettyjen *käsitteiden olemuksen* selvittämiseen: hieman kärjistäen oltiin sillä kannalla, että tietyillä oikeudellisilla peruskäsitteillä on konkreettisesta säännösyhteydestä riippumatta olemuksellinen merkitysytymien. Oikeudelliset asiat puolestaan muodostavat näiden »merkitysytymien» puitteissa *eräänlaisella välttämättömyydellä käsitejärjestelmiä*. Tosin esimerkiksi *K. J. Ståhlberg* oli jossain määrin lievemällä käsitelainopillisella kannalla kuin hänen oppi-isänsä *Robert Hermanson*, eikä käsitelainopillinen metodi ole juurtunutkaan koskaan julkisoikeuteen samanlaisella systemaattisella johdonmukaisuudella kuin roomalaisen oikeuden käsitteistöä systeemiperustansa omaksuneessa yksityisoikeudessa tapahtui. Julkisoikeuden tutkimuksessa oli nimittäin esillä käsitelainopillisen dogmaattisen otteen ohella jatkuvasti myös perinteinen *oikeushistoriallinen* tarkastelutapa, jonka etevin edustaja oli Suomen julkisoikeudessa *J. K. Paasikivi* — hänen valtiomiestointimintansa eräänä osaselityksenä onkin juuri opin ottaminen historiasta mm. *historianfilosofisten pohdintojen kautta*. 1930-luvulta lähtien valtiosääntöoikeuden tutkimus alkaa osittain lähestyä valtio-oppia. Tällöin on mainittava ennen muuta *Paavo Kastarin* vaikutus, joka ilmenee myös hänen oppilaidensa tieteellisen mielenkiinnon suuntautumisessa. Mainitsen tässä yhteydessä vain sellaiset nimet kuin *Antero Jyränki*, *Mikael Hidén*, *Kauko Sipponen* ja *Ilkka Saraviita*.¹⁹

9. Erittäin mielenkiintoista on mielestäni tässä yhteydessä siis myös *valtiosääntöoikeudellisen tutkimuksen analysoiminen historialliselta kannalta*. Mitkä olivat tuollaisen tutkimuksen opilliset ja yhteiskunnalliset edellytykset? Miten se saattoi toteuttaa tehtävänsä *näennäispuolueettomien* auktoriteettiargumenttien tuottajana? Oikeuden tehtävät yhteiskunnassa²⁰ ovat kolmenlaiset. Yhtäältä on kysymys *konkreettisten konfliktien* ratkaisemisesta. Toisaalta *oikeus lyö lukkoon perustavat yhteiskuntarakenteet* ja pönkittää niitä. Kolmanneksi *oikeusmuotoa* voidaan käyttää millaiseen tahansa *tavoitteelliseen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja vallankäyttöön*. Valtiosääntöoikeuden kohdalla on kysymys *niistä argumenteista, joilla poliittisia konflikteja ratkaistaan*; toisaalta valtiosääntö myös lyö osaltaan lukkoon perustavat yhteiskuntarakenteet, kuten esimerkiksi omistamisen. Valtiosääntöoikeudellisia (auktori-teetti) argumentteja käytetään poliittisten kiistojen ratkaisemisessa. Kysymys on siis ennen muuta oikeuden ensimmäisestä, alkuperäisimmästä yhteiskunnallisesta tehtävästä. Sille on ominaista tietty symboliikka: oikeus pyritään esittämään *objektiivisena ja välttämättömänä* — oikeuden puolueettomuuden yleensä saavuttamaton ihanne palvelee konfliktien ratkaisutoiminnan legitimitteettiä. Valtiosääntöoikeuden tutkimus joutuu tässä yhteydessä esittäytymään puolueettomana. Tämä antaa esimerkiksi nykyisin esiintyvälle valtiosääntöoikeuden tutkijapolvelle mielenkiintoisen erityisominaisuuden. Useimmat ovat enemmän tai vähemmän leimautuneesti poliittisia henkilöitä. Kuitenkin heidän pitäisi pyrkiä olemaan *puolueettomia tiedemiehiä* etenkin silloin, kun he antavat konkreettisissa lainsäädäntökysymyksissä auktoriteettiargumentteina käytettäviä lausuntojaan eduskunnan perustuslakivaliokunnalle, jolla meillä on keskeinen asema perustuslaillisuuden valvojana.²¹ Voiko tällöin olettaa, että

asianomaisten persoonallisuus olisi siten jakaantunut, että he tutkijoina olisivat puolueettomia ja vapaita kaikesta siitä puoluesidonnaisuudesta, johon he osallistuvina kansalaisina ovat joutuneet? Kiintoisaa on myös, miten empiiris-deskriptiivistä tai historiallista tutkimusotetta edustava juristi voi perustuslakivaliokunnalle antamassaan lausunnossa argumentoida aivan käsitelainopillisen dogmatiikan tyyliin.²²

Eduskunnan perustuslakivaliokunnan rooli on myös samalla tavalla kaksinaimainen. Perustuslakivaliokunnan toimintaa ovat meillä tutkineet perusteellisesti *Jan-Magnus Jansson* ja *Esko Rieppula*. En ole kuitenkaan oikeusteoreettiselta kannalta täysin tyytyväinen kummankaan tutkimuksiin. Niissä jää nimittäin huomiotta jossain määrin eräs yleinen piirre, joka on ominainen poliittiseen tai intressiedustukseen perustuville tuomioistuimille tai vastaaville orgaaneille. Pyrkinessään *oman toimintansa oikeudelliseen legitimointiin* tällaiset instanssit — kuten esimerkiksi työtuomioistuin tai juuri perustuslakivaliokunta — joutuvat *sitoutumaan omaan ennakkotapauskäytäntöönsä* ehkä vielä jyrkemmin kuin tavallisissa tuomioistuimissa on asianlaita. Esimerkiksi perustuslakivaliokunnalle annettavat asiantuntijalausunnot ovat usein huomattavalta osin nimenomaan *ennakkotapausten vertailua*. Ei ole muutenkaan, »parempaa» auktoriteettiargumenttien lähde; toisaalta avoimen teleologinen laintulkintatapa nostaisi esiin ne poliittiset kiistat, joita on juuri pyritty välttämään. Tällöin saattaa tuloksena olla, että ratkaisukäytäntö tietyissä asioissa *ketjuuntuu*. Asetelma voi olla seuraavan tapainen. Tapaus A on ratkaistu ensin. Havaitaan, että tapaus B on jossakin suhteessa samanlainen kuin tapaus A ja ratkaistaan se samalla tavalla. Esiin tuleva tapaus C taas havaitaan jossain suhteessa samanlaiseksi kuin tapaus B, ja jälleen seuraa samanlainen ratkaisu. Kun näin jatketaan tapausten faktayksityiskohtia esitellen, saateen päätyä tilanteeseen, jossa uusi tapaus X, joka taaskin saa osalleen samanlaisen ratkaisun, on jotakuinkin täysin erilainen kuin ratkaisukäytännön alkupäässä oleva tapaus A. Hieman tähän suuntaan on eräiden omaisuudensuojan kysymysten osalta käynyt. Tällöin voi tietenkin kysyä: missä määrin tuollaiset ilmiöt voidaan selittää oikeuskäytännön sisäisin argumentein, missä määrin taas ne heijastavat tietoista tai tiedotonta *poliittista tahtoa*, joka kohdistuu omaisuuden suojan — ja omistamisrakenteen — pönkittämiseen. Sillä tuollaisia ketjuja syntyy muuallakin kuin perustuslakivaliokunnassa; erityisen yleisiä sellaiset ovat *verotuksessa*, jossa oikeustapaussidonnaisuus on (yleisesti ottaen) sängen »sokeaa», eikä *oikeuspoliittista lenkkiä* faktojen ja ratkaisujen kesken vaivauduta pohtimaan.

10. Olemme edellä havainneet, miten valtiosääntöoikeuden historian tutkimuksessa tulevat keskeisesti esille oikeustieteen metodologialle ominaiset seikat.²³ Olen tarkoituksellisesti painottanut tällaisia näkökohtia; näin en ole tahtonut tietenkään millään lailla väheksyä politologialle ja historiantutkimukselle ominaista metodologista problematiikkaa, jonka näihin tutkimusaloihin minua paremmin perehtyneet lukijani toisaalta muutoinkin hallinnevat. Esi-

tykseni tarkoituksenahan on ollut selvittää, mitä oikeuden ontologisesta ominaisuudesta johtuu oikeushistorian metodologiaan nähden. Tässä kysymyksessä oikeusteoretikollakin lienee sanansa sanottavana.

VIITTEET

¹ Ontologian, epistemologian ja metodologian suhteesta ks. Wróblewski, Jerzy, *Ontology and Epistemology of Law, Rivista internazionale di filosofia del diritto* 1973, s. 822 ss.

² Ks. Klami, Hannu Tapani, *Dualism of Law*, painettavana julkaisussa *Gedächtnisschrift für Ilmar Tammelo* (ilmestyy 1982).

³ Juridiikassa realismiksi kutsutaan sellaista oppisuuntaa, joka pyrkii palauttamaan oikeuden havainnoitavissa oleviin ilmiöihin. Suomalaisessa valtiosääntöoikeudessa tätä edustaa ns. »Tampereen-koulukunta», henkilöt, jotka olematta juristeja ovat kirjoittaneet väitöskirjansa julkisoikeuden alalta. Tällaisia tutkimuksia ovat Esko Riepuan väitöskirja *Eduskunnan perustuslakivaliokunta lakien tulkitsijana*, Vammala 1973, Sepo Laakson väitöskirja *Hallituksen muodostaminen Suomessa*, Vammala 1975; Arvo Myllymäki, *Etujärjestöt, tulopolitiikka ja ylimmät valtioelimet*, Tampere 1979 sekä Teuvo Pohjolainen, *Kansalaisten perusoikeudet ja poikkeuslainsäädäntö*, Tampere 1980, joka esittelee »Tampereen koulukunnan» keskeisiä ohjelma-ajatuksia terävästi tulokinnon »liiallista juridisuutta» arvostellen, s. 54 ss.

⁴ Ks. Esko Riepu, *Opas oikeustieteellistä tutkielmaa tekeville*, Tampere 1976, s. 6 ss.

⁵ Historiallisen metodin soveltamisesta hallinto-oikeudessa ks. esim. Heikki Kullan ja Kai Kaliman väitöskirjoja. Ensiksimmäinen väitöskirjan *Hallintolainkäyttö ja hallinto*, Vammala 1980, koskettaa korkeimman hallinto-oikeuden syntyyn vaikuttanutta aatekehitystä. Kai Kaliman tutkimus *Pankkien valvonnasta*, Vammala 1980 sisälsi erittäin laajan historiallisen johdannon, joka oli enemmän kuin pelkkä historiikki.

⁶ Ks. Klami, Hannu Tapani, *Confessiones methodologicae — Probleme rechtshistorischer Argumentation*, Turku 1981 s. 57 ss.

⁷ Ks. Korhonen, Keijo, *Suomen asiain komitea*, Helsinki 1963, s. 19 s. Ks. Jussila, Osmo, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1809—1863*, Helsinki 1969, s. 15 s.; Klami, Hannu Tapani, *Suomalais-venäläiset suhteet juridiikassa ja politiikassa 1800-luvun alkupuolella*, *Historiallinen Aikakauskirja* 1970, s. 232.

⁸ Systeemirelatiivisen ja auditoriorelatiivisen näkemyksen erottelun problemaattisuudesta ks. Klami, Hannu Tapani, *Finalistinen oikeusteoria*, Turku 1979, s. 15 ss.

⁹ Ks. esim. Jorma Kalela, *Historian tutkimusprosessi*, 2. p., Helsinki 1976, jonka »oman ajan» historian tutkimusmetodioppaassa ei ole sijaa tällaiselle otteelle.

¹⁰ Jyränki, Antero, *Perustuslaki ja yhteiskunnan muutos*, Helsinki 1973, s. 11 ss. Hänen mukaansa tulkintaratkaisut ovat yleensä arvoratkaisuja. Vrt. tässä yhteydessä mitä Pohjolainen, *Kansalaisten perusoikeudet* (s. 61), puhuu tulkinnan juridisoinnista.

¹¹ Ks. Hidén, Mikael, *Säädösvalvonta Suomessa I. Eduskuntalait*. Vammala 1974, s. 345 ss. Tässä yhteydessä voidaan sanoa, että Suomessa ei ole tullut kysymykseen myöskään sellainen tulkintatapa, jota Saksassa on kutsuttu nimellä »Verfassungskonforme Auslegung».

¹² Päätöksenteon eri tarkasteluaspekteista ks. Aarnio, Aulis, *On Legal Reasoning*, Turku 1977, s. 43 ss. Vrt. kuitenkin Klami, Hannu Tapani, *Legal Heuristics, Oikeustiede-Jurisprudentia XV* (1982), s. 15 ss.

¹³ Esimerkkini saattaisi ajatella tarkoittavan vaikkapa Jussilaa, joka teoksessaan »Suomen perustuslait» usein kohdin käyttää yksityisiä kirjeitä osoituksena siitä, että suomalaiset eivät itsekään olisi uskoneet perustuslakiensa pysyvyyteen (ks. esim. mt., s. 14 ss).

¹⁴ Käsitteistä auktoriteettiargumentti ja finalistinen argumentti ks. Klami, *Finalistinen oikeusteoria* s. 149 ss.

¹⁵ Uusin perusoikeuksia koskeva tutkimus on meillä Pohjolan väitöskirja, joka alkaa perusoikeuden käsitteen oikeuspositivistisen »tyhjiön» määritelmällä: »Perusoikeudella tarkoitetaan vain Suomen hallitusmuodon II luvussa säänneltyjä kansalaisten yleisiä oikeuksia» (s. 4). Kun sitten siirrytään perusoikeuksien toimintaan, hän esittää käsityksensä, jonka mukaan perusoikeudet ovat toimineet vaikeutetun lainsäädäntöjärjestelmän puitteissa täysivaltaisen kansan (edustuslaitoksen) vallan rajoittajana, jarruna »joukkovaltaa» vastaan. Perusoikeudet ovat olleet tulkintakäytännössä konservoivia oikeusnormeja (s. 274).

¹⁶ Ks. Erich, Rafael, *Suomen valtio-oikeus I*, Porvoo 1924, s. 214 ss. Säännöksillä tavoiteltiin vähemmistöjen suojaa lainsäätäjän periaatteellista suvereniteettia — oikeuspositivismille ominaista ajatuskuviota — vastaan.

¹⁷ Ks. Hidén, *Säädösvalvonta*, s. 357 ss.

¹⁸ Oikeuspositivistisen paradigman muodostumisesta Suomen julkisoikeudessa ks. Klami, Hannu Tapani, *Oikeustaistelijat. Suomen oikeustiede Venäjän vallan aikana*, Porvoo 1977, s. 73 ss. ja 129 ss. Ks. sen jatkumisesta Klami, Hannu Tapani, *Suomen oikeustiedettä 1900-luvulla*, Turku 1981, s. 80 ss.

¹⁹ Paavo Kastarin pääteos on *Suomen valtiosääntö*, Helsinki 1978. Siinä on itse asiassa juridinen viitekehys melko pitkälti häivytetty.

²⁰ Oikeuden tehtävistä ks. Klami, Hannu Tapani, *Luentoja suomalaisesta oikeus-sosiologiasta*, Turku 1981, s. 10 ss. (oikeudelle asetettavasta objektiivisuussuulluudesta ks. s. 13).

²¹ Asiantuntijainstituution osalta ks. Riepula, *Eduskunnan perustuslakivaliokunta*, s. 316 ss.

²² Edellä esitetty hypoteesi perustuu tietynlaiseen vaikutelmaan — asiaa ei ole sisällön erittelyn kannalta tutkittu. Riepula (s. 322) syrjäyttää ongelman täysin.

²³ Ks. valtiosääntöoikeuden metodisista kysymyksistä esim. Klami, Hannu Tapani, *Johdatus oikeustieteen metodologiaan*, Turku 1980, s. 70 ss.